ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-75>

УДК [314.7:314.143]:316.346.32-053.6

Біль М.М., Махонюк О.В.

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України»

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ З МІГРАЦІЙНИМ ДОСВІДОМ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Анотація. Розкрито зміст капіталізації людського потенціалу в умовах зростаючого значення людського чинника для прогресивних змін. Зазначено, що в умовах суспільства солідарності розвиток людського потенціалу слід забезпечувати через організацію ефективних соціальних взаємодій. Узагальнено різні підходи до розуміння капіталізації в економічних дослідженнях, що дало змогу виявити специфіку даного процесу в людському вимірі. Запропоновано схему капіталізації людського потенціалу як процесу формування, нагромадження, використання і розвитку його складових (здоров'я, освіта, інтелект, соціум, культура, психологія) та отримання активів (фінансових, майнових, знанневих та ін.). Актуалізовано на необхідності оцінювання капіталізації людського потенціалу молоді України. З огляду на зростання міграційної мобільності молоді та поширення практики безповоротної міграції, запропоновано соціологічний підхід до обстеження молоді з міграційним досвідом, що дозволяє з'ясувати вплив міграції на розвиток і капіталізацію людського потенціалу в особистісному і регіональному вимірах.

Ключові слова: людський потенціал, капіталізація, міграція, молодь, суспільство солідарності.

Bil Mariana, Makhoniuk Oleksandr

State Institution «Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy
of the National Academy of Sciences of Ukraine»

CAPITALIZATION OF HUMAN POTENTIAL OF YOUTH WITH MIGRATION EXPERIENCE AS AN OBJECT OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Summary. The essence of human potential capitalization in the conditions of growing importance of the human factor for progressive changes is revealed. It is noted that the development of human potential should be ensured through the organization of effective social interactions in a solidarity society. Different approaches to understanding capitalization in economic research are generalized, which made it possible to identify the specifics of this process in the human dimension. It is proposed to consider the human potential capitalization as the transformation of physiological, intellectual, educational, social, psychological and behavioral, cultural characteristics of person (society) into an asset capable of bringing benefits to person (income, social and property status, development opportunities) and society (economic growth on the basis of efficient use of all forms of capital). The scheme of human potential capitalization as a process of formation, accumulation, use and development of its components is offered. The results of capitalization depend on the transformation of human abilities, which it attracts in the course of activities into assets that can bring income, property, better working conditions, decent lifestyle, opportunities for continuous development. Updated on the need to assess the human potential capitalization of Ukrainian youth. Given the growing migration mobility of young people and the spread of irreversible migration, a sociological approach to the survey of young people with migratory experience is proposed. It allows to determine the migration impact on the human potential development and capitalization in personal and regional dimensions. Practical testing of the sociological approach is an important step towards the formation of a holistic monitoring of migration mobility of young people in Ukraine.

Keywords: human potential, capitalization, migration, youth, solidarity society.

Постановка проблеми. В Україні ситуація щодо міграції молоді є неконтрольованою. Немає об'єктивного розуміння щодо обсягів освітньої і трудової міграції молоді. Відзначаючись підвищеним рівнем мобільності, молодь є основною групою мігрантів. І якщо міграція з України з 90-х років ХХ століття, яку називають «заробітчанською», у більшості випадків була сезонною і зворотною, то нині молодь України все частіше виїжджає безповоротно. Це підтверджують результати окремих соціологічних обстежень: за дослідженням CEDOS лише 9 % молоді, яка навчається у Польщі, планує повернутись в Україну

[1]; за дослідженням ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» понад 40 % молоді з Львівської області, яка працює або навчається за кордоном, не планує повертатись в Україну (результати даного опитування будуть опубліковані найближчим часом).

Першочерговим кроком на шляху врегулювання міграції молоді України має бути моніторинг даних процесів з поєднанням методів статистичного і соціологічного аналізу. Соціологія дозволяє виявити специфічні міграційні аспекти. Найбільш актуальним з них є з'ясування впливу міграції на людський потенціал – самого

¹ Публікація підготовлена в рамках виконання гранту НАН України дослідницькими лабораторіями/групами молодих вчених НАН України «Міграційна мобільність молоді Карпатського регіону України: проблеми збереження та розвитку людського потенціалу» (№ д.р. 0121U110514)

мігранта, регіону походження, держави в цілому. Дане дослідження покликане актуалізувати проблематику наукових досліджень міграції молоді та запропонувати методику соціологічного опитування осіб з міграційним досвідом у контексті впливу на людський потенціал (розвиток і капіталізацію).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення статті сформульовані з врахування висновків українських та іноземних учених: Ю. Зайцев [7] (людиноцентрична парадигма), С. Брайон-Порте [8], О. Гемер, Ф.М. Повзанович, П.-М. Рістіламмі [9] (становлення суспільства солідарності, толерантності), Б. Буркинський [14], В. Бабенко [15], В. Горячук [13; 14], О. Гребешкова [16], А. Могилова [11], Л. Пронько [10], С. Шумська [12] (зміст капіталізації), Ж. Дерій [17], В. Лисак [19], М. Ніколайчук [20] (особливості капіталізації у людському вимірі).

Що стосується соціологічних обстежень міграції молоді, то в Україні практика їх проведення носить вибіркового характер. З останніх комплексних досліджень слід відзначити опитування на замовлення Міністерства молоді та спорту України «Молодь України» (2015, 2017, 2019 роки), яке включає низку питань щодо бажання і досвіду виїзду, у тому числі в межах країни і за кордон [2]. Міграційні наміри і плани молоді досліджували аналітичний центр CEDOS [1], ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» [3], Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» [4]. У вибіркового обстеженні «Зовнішня трудова міграція населення України» низка відповідей наводиться у віковому розрізі, що дозволяє визначити специфіку молоді [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На відміну від проведених досліджень ми обґрунтовуємо необхідність оцінювання розвитку і капіталізації людського потенціалу молоді з міграційним досвідом. Це дозволить з'ясувати, як міграція впливає на здоров'я (фізичне, психічне), освіту, інтелект, соціальні контакти, спосіб життя мігранта, а також рівень доходів і майновий стан. Також залишається актуальним поглиблення концептуальних засад дослідження капіталізації людського потенціалу з розкриттям сутності даного процесу.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування значення людського потенціалу для прогресивних змін та сучасного суспільства солідарності, визначення сутності капіталізації людського потенціалу за процесним підходом (формування, нагромадження, використання, розвиток) та у розрізі складових, а також пропозиція якісного (соціологічного) обстеження розвитку і капіталізації людського потенціалу молоді України з міграційним досвідом з огляду на загострення міграційної проблематики на регіональному і загальнодержавному рівнях.

Виклад основного матеріалу. В умовах суспільства знань актуалізуються концептуальні та управлінські підходи до розвитку людського потенціалу. На світовому рівні оцінюється людський розвиток з позиції співвідношення економічних показників з якістю життя населення [6]. Надалі утверджується сильний взаємозв'язок со-

ціальних та економічних процесів з домінуванням людиноцентричної парадигми [7].

Особливості капіталізації людського потенціалу можна розглядати глобально – в контексті цивілізаційного розвитку, і глокально – в контексті розвитку держави в глобальному мобільному просторі. Капіталізація формує циклічність формування, нагромадження, використання й розвитку людського потенціалу. Пріоритет людського потенціалу як рушійної сили прогресивних змін підтверджує узагальнення еволюції суспільного розвитку (рис. 1). Якщо на етапах аграрного й індустріального суспільств домінували процеси використання (максимального залучення) та нагромадження (забезпечення високої продуктивності з кількісним акцентом), то постіндустріальне суспільство утвердило переваги створення умов для розвитку людського потенціалу, де індивідуальні здібності людини в конкуренції на глобальному ринку праці та здатність їх проявляти відігравали ключову роль.

Нинішній етап можна означити як суспільство солідарності, якому властиве посилення значення людського потенціалу, що розвивається на засадах формування соціального капіталу (капіталу взаємодій). Суспільство солідарності (англ. «Convivial Society») передбачає зростання ролі людських мереж, що сформовані на засадах кооперації і взаємодопомоги, гуманізації соціальних зв'язків, доповнені індивідуалізмом і технологіями, які стрімко розвиваються в умовах глобалізації [8]. Глобалізація підвищує значення солідарності в умовах міжнародної міграції й інтеграції мігрантів у приймаючі соціуми, вкорінюючи ідеологію космополітизму і креолізації [9].

Таким чином, на сучасному етапі розвиток людського потенціалу є важливою умовою прогресивних змін з поступовим зростанням значення кооперації та соціальних взаємодій, на основі чого відбувається формування соціального капіталу.

Термін *капіталізації* в економічних дослідженнях, як правило, розглядається щодо діяльності підприємств і банківських установ. У його зміст закладають процес нагромадження капіталу, перетворення частини прибутку на збільшення обсягів капіталу суб'єкта, що підвищує його ринкову вартість [10, с. 88; 11, с. 221–222]. З розвитком економічної науки поняття капіталізації поступово адаптується до макrorівня: капіталізацію розглядають як процес нагромадження капіталу з формуванням інституційного середовища та механізмів, що спрямовані на залучення незадіяних активів задля досягнення суспільних цілей [12, с. 105].

Що стосується розгляду капіталізації у людському вимірі, то такі дослідження є вибірковыми. Як правило, вони стосуються:

- розгляду підприємств і найманих працівників як суб'єктів капіталізації економіки в цілому [13];
- становлення оптимальної структури суспільства за рівнем капіталу та привласненої доданої вартості [14, с. 56];
- реалізації нематеріальних активів на основі інтелектуалізації суспільства та забезпечення на цій основі прогресивних змін [15, с. 11];
- можливостей підприємства отримувати доходи від використання знанневих активів персоналу [16, с. 110];

Рис. 1. Залучення людського потенціалу в контексті цивілізаційного розвитку

Джерело: розроблено авторами

– можливостей людини підвищувати кваліфікацію, навчатись, зберігаючи при цьому здоров'я, формування джерел доходів та структури витрат [17, с. 22].

Більш розвинутої теоретико-методологічної основи набули дослідження результату капіталізації людського потенціалу – *людського капіталу*. Підвалини цьому заклала модель п'яти капіталів [18]. Враховуючи сучасні тренди, фахівці різному її видозмінюють, додаючи нові форми капіталів. Авторське бачення новітньої моделі, де людська складова (людський і соціальний капітал) займає провідні позиції, відображене в табл. 1.

Новими формами капіталу, які стосуються людського виміру, є: інформаційно-знаннєвий капітал, базований на акумулюванні інформації у ході соціальної взаємодії на принципах дифузії знань; креативний капітал, що передбачає здатність продукувати інновації та нові підходи використання усіх форм капіталу; культурний капітал, що розкриває ціннісні інтерпретації ментальності, виражені у поведінці; духовний капітал, що зростає в умовах популяризації нових практик мотивації, самоусвідомлення, духовного розвитку.

Капіталізація людського потенціалу означає перетворення фізіологічних, інтелектуальних, освітніх, соціальних, психолого-поведінкових, культурних особливостей людини (суспільства) в актив, здатний приносити вигоди для людини (дохід, соціальний і майновий статус, можливості розвитку) та суспільства (людський розвиток та економічне зростання на засадах ефективного використання усіх форм капіталу).

У процесі капіталізації людського потенціалу важливим моментом є вибір середовища, що утверджує нові можливості людини у реалізації права на мобільність. Мова йде не лише про міграцію, але й мобільність як адаптацію, яка може набувати багатьох форм і ознак – фізіологічної, інтелектуальної, освітньої, ментальної, ринкової, інформаційної, психологічної та ін. [20, с. 84].

Процес капіталізації розкриває залучення людини як носія певних здібностей та їх потенціалу в середовище, сформоване сферами та умовами. Результати капіталізації полягають не лише у формуванні активів людського потенціалу та поведінки, але й результатів для людини, суспільства й держави.

Таблиця 1

Класична та сучасна «моделі капіталів»

Основні форми капіталу	Нові форми капіталу
Природний капітал	Інноваційний капітал
Промисловий (виробничий) капітал	Інфраструктурний капітал Підприємницький капітал
Фінансовий капітал	Інвестиційний капітал
Соціальний капітал	Інформаційно-знаннєвий капітал
Людський капітал	Креативний капітал Культурний капітал Духовний капітал

Джерело: розроблено авторами

Капіталізація людського потенціалу має набувати неперервних і прогресивних ознак. Мова йде про здатність середовища реагувати на нові виклики і саме через людську діяльність середовище може адаптуватись і розвиватись, детермінуючи подальший вектор змін.

Таким чином, кожна людина володіє потенціалом, сформованим при народженні, який у ході її життєдіяльності використовується, нагромаджу-

ється, розвивається, набуваючи здатності трансформуватись в активи суспільних та особистісних змін. *Результати капіталізації* залежать від перетворення здібностей людини, які вона залучає в ході діяльності (праці, навчання, соціальної роботи, волонтерства, творчості) в активи, здатні приносити їй: дохід; власність (на майно, інші матеріальні цінності); кращі умови праці (щодо кар'єрного зростання, самореалізації, утверджен-

Рис. 2. Процес капіталізації людського потенціалу

Джерело: розроблено авторами

Рис. 3. Результати капіталізації людського потенціалу: особистісний і суспільно-державний виміри

Джерело: розроблено авторами

ня соціального статусу); гідний спосіб життя (щодо розподілу часу праці і відпочинку, можливостей витрат на задоволення потреб комфортного і безпечного проживання, рекреації, змістовного дозвілля); можливості неперервного розвитку (щодо інвестувань у хобі, подальше навчання, підвищення чи зміну кваліфікації).

Для суспільства й держави капіталізація людського потенціалу забезпечує (рис. 3): добробут (виходячи з доходів населення); якість життя (виходячи з розвитку інституту власності); продуктивність праці (виходячи з сприятливих умов праці та її мотивації); розвиток споживчого ринку (виходячи з високих потреб споживання та купівельної спроможності населення); розвиток людського потенціалу (виходячи з формування схильності населення до неперервного розвитку та, як наслідок, інтелектуалізації суспільства); сталий розвиток економіки (виходячи з становлення економіки знань та мережевої економіки з потребою сталої інноватизації).

З визначених результатів капіталізації людського потенціалу вирізняються основні функції даного процесу:

- соціальна, що передбачає створення умов для задоволення потреб суспільства – базових, самореалізації й розвитку;
- економічна, що передбачає створення умов для перетворення рушія людського потенціалу в економічні результати;
- інноваційна, що передбачає вимогу неперервного розвитку людського потенціалу в умовах конкуренції з продукуванням і поширенням інновацій в усі сфери суспільного життя.

Концептуальне розуміння капіталізації людського потенціалу розкриває його сутність, процесність і складовість. Постає питання щодо оцінювання капіталізації людського потенціалу, зокрема щодо молоді з міграційним досвідом.

Міграційна ситуація щодо молоді України потребує негайного врегулювання. Для цього має реалізуватись комплекс послідовних заходів (табл. 2).

Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення регулювання міграції молоді є основою для всіх подальших заходів. Актуальним завданням є розуміння обсягів і тенденцій

міграції молоді, а такої впливу даних процесів на саму особу-мігранта і регіон походження в контексті розвитку і капіталізації людського потенціалу.

Оцінювання впливу міграції на людський потенціал потребує якісного аналізу з проведенням спеціального соціологічного обстеження. Важливо, щоб оцінка здійснювалась у розрізі складових людського потенціалу та щодо його капіталізації (табл. 3). Оцінювання капіталізації людського потенціалу осіб з міграційним досвідом вказує на зміну доходу і майнового стану, а також можливості надалі їх покращувати завдяки розвитку особистісних потенційних характеристик, зокрема знань і кваліфікації.

Важливо, щоб у ході дослідження враховувались вікові, гендерні, освітні, соціально-статусні особливості молоді. Опитування має проводитись для молоді віком 18-35 років, однак з можливістю подальшого розподілу на вікові категорії 18-24, 25-29 і 30-35 років. Для кожної вікової групи властиві відмінності щодо досвіду навчання, зайнятості, міграції, цінностей, соціального статусу, які змінюються у ході дорослішання.

З метою апробації соціологічного підходу в жовтні-листопаді 2021 року молодими вченими ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (М. Біль, О. Махонюк, О. Мульска, І. Бараняк, М. Карп'як) було проведено опитування молоді з міграційним досвідом [21]. Цільова група – молодь віком 18-35 років, яка проживає (проживала) у Львівській області. За проміжними результатами було виявлено такі показові особливості:

- більшість молоді працює фізично, але з різноманітними завданнями (44,0 %), а також розумово з прийняттям власних рішень (20,4 %). Виконання фізичної, важкої і монотонної праці є обмеженням (9,9 %), що підтверджує тенденції інтелектуалізації міграції молоді;

- більшість молоді (65,9 %) працевлаштована офіційно, однак залишається ще значною частка осіб незахищених, які ризикують для отримання міграційних доходів;

- оцінка розвитку людського потенціалу підтверджує значне покращення для всіх складо-

Таблиця 2

Негайні заходи регулювання міграції молоді України

Першочергові заходи	Кінцева ціль	Необхідність заходу
Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення регулювання міграції молоді	Системний моніторинг міграційної мобільності молоді (оцінка потенціалу і міграції)	Об'єктивне розуміння міграційної ситуації
Інформаційно-роз'яснювальна робота щодо прав мігрантів	Створення при міграційній службі інформаційних центрів для консультування, юридичного супроводу з питань трудової та освітньої міграції	Підвищення довіри і взаємодії між владою та молоддю (мігрантами)
Забезпечення прозорості діяльності посередників на ринку міграційних послуг	Повна легалізація надання міграційних послуг високої якості	Соціальна відповідальність бізнесу в сегменті надання міграційних послуг
Проведення конкурсу бізнес-проектів та проектів соціального підприємництва для освітніх і трудових мігрантів	Реалізація регіональних програм освітньої реєміграції	Збереження демографічного, інтелектуально-трудоного потенціалу населення
	Реалізація регіональних інвестиційних програм для молоді з міграційним досвідом	Ефективне використання міграційних доходів Протидія безповоротним міграційним втратам
Підтримка програм академічної мобільності	Створення регіональних альянсів закладів вищої освіти та міжнародних корпорацій	Підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг в Україні
Підтримка створення українських закладів освіти за кордоном	Збереження осередків української діаспори за кордоном	Забезпечення єдності українського народу

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Оцінювання впливу міграції на людський потенціал (особистісний вимір)

Складові людського потенціалу	Основні питання
Фізіологічна (фізичне і психічне здоров'я)	Вплив міграції на здоров'я. Легальність працевлаштування та умови праці.
Психологічна (набуті характеристики характеру)	Вплив міграції на емоційний стан (тривожність, переживання, стрес). Вплив міграції на психологічні якості (організованість, стресостійкість, моральність, адаптивність, активність, лідерство, комунікабельність та ін.).
Інтелектуальна (генетично закладені здібності людини, рівень їх використання і розвитку)	Вплив міграції на знання і навички. Характер праці – фізична (монотонна, різноманітна), розмова (виконавча, що потребує власних рішень).
Освітньо-кваліфікаційна (рівень знань і кваліфікації)	Вплив міграції на освіту.
Соціальна (соціальні контакти)	Вплив міграції на соціальний статус. Знайомства з новими людьми, втрата існуючих контактів.
Культурна (цінності, традиції)	Вплив міграції на спосіб життя.
Оцінювання капіталізації людського потенціалу мігранта	Вплив міграції на доходи. Вплив міграції на майновий стан. Очікування щодо кращих умов праці та її оплати завдяки міграційному досвіду. Наміри врахування періоду міграції до страхового стажу.

Джерело: розроблено авторами

вих з дещо меншим нарощуванням фізіологічної і психологічної складової. Тривожність, емоційність та інші переживання позначаються на молоді з міграційним досвідом;

– оцінка капіталізації людського потенціалу вказує на значне зростання рівня доходів і майнового стану;

– вплив міграції молоді на розвиток регіону, на відміну від особистісних вигод, набуває більш ризикових ознак, що зумовлено поглибленням депопуляційних процесів населення України (понад 40 % молоді не планує повертатись).

Висновки і пропозиції. Отже, дослідження капіталізації людського потенціалу особи-мігранта дозволяє з'ясувати вигоди від міграції

в особистісному, регіональному і державному вимірах. Міграція для України багато років була дискусійним активом – знижувала рівень безробіття, покращувала добробут населення, залучала міграційні доходи (через грошові перекази та неформальні канали) в економіку і споживчий ринок. Однак сьогодні стрімко зростає міграція молоді. Як правило, це особи з вищими потенційними здібностями, зокрема рівнем інтелекту і знань. У результаті Україна втрачає не лише демографічний, а й інтелектуальний потенціал, що у довгостроковій перспективі постане загрозою національній безпеці.

Міграція молоді України має ретельно досліджуватись, починаючи з удосконалення ін-

формаційно-аналітичного забезпечення регулювання та ставлячи за кінцеву ціль проведення системного моніторингу міграційної мобільності молоді з оцінкою потенціалу міграції та самих переміщень. Одним з ключових завдань таких досліджень має бути оцінювання розвитку і капіталізації людського потенціалу для молоді та регіону погодження. Міграція для сучасної людини є правом. Її обмеженням є порушенням норм міжнародного та конституційного права України. Од-

нак важливо визначати вплив міграції на молоді і регіони задля виявлення пріоритетів її регулювання та забезпечення позитивних наслідків на різних інституційно-просторових рівнях.

У подальших дослідженнях буде більш детально описано результати авторського соціологічного обстеження з пропозицією методичних підходів інтегральної оцінки розвитку і капіталізації людського потенціалу молоді з міграційним досвідом.

Список літератури:

1. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року / CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/>
2. Соціологічні дослідження / Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/baza-doslidzen/sociologichni-doslidzhennya>
3. Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання : наукове видання / за ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2020. 128 с.
4. Ключковська І., Пятковська О. Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (опитування студентів НУ «ЛП» та НТУУ «КПІ»). Львів, 2017. 30 с.
5. Статистичний бюлетень «Зовнішня трудова міграція населення України» / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm
6. Human Development Index (HDI) / United Nations Development Programme. Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
7. Зайцев Ю. К. Людиноцентрична парадигма сучасної економіки як умова сталого розвитку суспільства. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_77
8. Bryon-Portet C. Toward a More Convivial Society with Greater Solidarity? Association and Networks Founded on Geographical Proximity in the Postmodern Era. *Sociétés*. 2011. Vol. 113. Is. 3. P. 107–118. DOI: <https://doi.org/10.3917/soc.113.0107>
9. Hemer O., Povrzanović Frykman M., Ristilampi P.-M. Conviviality at the Crossroads. *The Poetics and Politics of Everyday Encounters*. 2020. 290 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28979-9>
10. Пронько Л. М. Сутність капіталізації, її види та напрями здійснення. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія : Економічні науки*. 2011. № 2(53). С. 84–88.
11. Могилова А. Ю. Капіталізація підприємств: теорія і практика. *Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент*. 2012. Вип. 9(34). С. 219–227.
12. Шумська С. С. Капіталізація та економічний розвиток: роль синергії та трансформації форм капіталу. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 2(58). С. 103–109. DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.58-19>
13. Горячук В. Ф. Структурна модель капіталізації економіки. *Ефективна економіка*. 2012. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_8_19
14. Буркинський Б. В., Горячук В. Ф. Концентральні засади капіталізації економіки: системний підхід. *Економічна теорія*. 2014. № 3. С. 48–59.
15. Бабенко В. А. Інформатизація та інтелектуалізація суспільства як важливий фактор соціально-економічного розвитку. *Строительство, материаловедение, машиностроение*. 2014. Вип. 78. С. 11–19.
16. Гребешкова О. М., Шевчук Н. В. Капіталізація знань як стратегічного активу підприємства: методологічний аспект. *Вчені записки*. Київ : КНЕУ, 2012. Вип. 14. Ч. 1. С. 106–114.
17. Дерій Ж. В. Капіталізація людського потенціалу: функціональний аспект. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2012. № 3(60). С. 21–27.
18. The Five Capitals – a framework for sustainability / Forum for the Future. URL: <https://www.forumforthefuture.org/the-five-capitals>
19. Лисак В. Ю. Актуальні питання щодо формування активів людського капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 9(2). С. 47–51.
20. Ніколайчук М. В. Мобільність людського капіталу у системі головних чинників формування глобальних конкурентних відносин. *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України* : зб. матеріалів наук. конф. Київ : НІСД, 2011. 344 с. С. 83–93.
21. Вплив міграції на молоді України / Google-анкета. URL: <https://forms.gle/SAaxD4WZ1oZqTgMv8>

References:

1. Ukrainske studentstvo za kordonom: dani do 2017/18 navchalnoho roku [Ukrainian students abroad: data for the 2017/18 academic year]. CEDOS. Available at: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/> (in Ukrainian)
2. Sotsiologichni doslidzhennia [Sociological research]. Ministry of Youth and Sports of Ukraine. Available at: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/baza-doslidzen/sociologichni-doslidzhennya> (in Ukrainian)
3. Vasylytsiv, T. (red.) (2020) Mihratsiina aktyvnist naselennia Karpatskoho rehionu Ukrainy: tendentsii, zahrozy, metody rehuliuвання [Migratory activity of the population of the Carpathian region of Ukraine: tendencies, threats, methods of regulation]. Lviv: SI «Institute of regional research named after M. I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine». (in Ukrainian)
4. Kliuchkovska, I., Piatkovska, O. (2017) Mihratsiini nastroi studentiv v umovakh vizovoi liberalizatsii (opytuvannia studentiv NU «LP» ta NTUU «KPI») [Migration moods of students in the conditions of visa liberalization (survey of students of NU "LP" and NTUU «KPI»). Lviv. (in Ukrainian)
5. Statystychnyi biuleten «Zovnishnia trudova mihratsiia naselennia Ukrainy» [Statistical bulletin «External labor migration of the population of Ukraine»]. State Statistics Service of Ukraine. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm (in Ukrainian)

6. Human Development Index (HDI). United Nations Development Programme. Human Development Reports. Available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
7. Zaitsev Yu. K. (2013) Liudynotsentrychna paradyhma suchasnoi ekonomiky yak umova staloho rozvytku suspilstva [Man-centered paradigm of modern economy as a condition for sustainable development of society]. *Efficient economy*, 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_77 (in Ukrainian)
8. Bryon-Portet, C. (2011) Toward a More Convivial Society with Greater Solidarity? Association and Networks Founded on Geographical Proximity in the Postmodern Era. *Sociétés*, 113(3), 107–118. DOI: <https://doi.org/10.3917/soc.113.0107>
9. Hemer, O., Povrzanović, F. M., Ristilampi, P.-M. (2020) Conviviality at the Crossroads. *The Poetics and Politics of Everyday Encounters*, 290 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28979-9>
10. Pronko, L. M. (2011) Sutnist kapitalizatsii, yii vydy ta napriamy zdiisnennia [The essence of capitalization, its types and directions of implementation]. *Collection of scientific works of VNAU. Series: Economic Sciences*, 2(53), 84–88. (in Ukrainian)
11. Mohylova, A. Yu. (2012) Kapitalizatsiia pidpriemstv: teoriia i praktyka [Capitalization of enterprises: theory and practice]. *Economic sciences. Ser: Economics and Management*, 9(34), 219–227. (in Ukrainian)
12. Shumska, S. S. (2020) Kapitalizatsiia ta ekonomichni rozvytok: rol synerhii ta transformatsii form kapitalu [Capitalization and economic development: the role of synergy and transformation of forms of capital]. *Business navigator*, 2(58), 103–109. DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.58-19> (in Ukrainian)
13. Horiachuk, V. F. (2012) Strukturna model kapitalizatsii ekonomiky [Structural model of capitalization of the economy]. *Efficient economy*, 8. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_8_19 (in Ukrainian)
14. Burkynskyi, B. V., Horiachuk, V. F. (2014) Kontseptualni zasady kapitalizatsii ekonomiky: systemnyi pidkhid [Conceptual principles of capitalization of the economy: a systematic approach]. *Economic theory*, 3, 48–59. (in Ukrainian)
15. Babenko, V. A. (2014) Informatyzatsiia ta intelektualizatsiia suspilstva yak vazhlyvyi faktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Informatization and intellectualization of society as an important factor of socio-economic development]. *Construction, materials science, mechanical engineering*, 78, 11–19. (in Ukrainian)
16. Hrebeshkova, O. M., Shevchuk, N. V. (2012) Kapitalizatsiia znan yak stratezhichnoho aktyvu pidpriemstva: metodolohichni aspekt [Capitalization of knowledge as a strategic asset of the enterprise: methodological aspect]. *Scientific notes*, 14, part 1, 106–114. (in Ukrainian)
17. Derii, Zh. V. (2012) Kapitalizatsiia liudskoho potentsialu: funktsionalnyi aspekt [Capitalization of human potential: functional aspect]. *Bulletin of Chernihiv State Technological University. Series: Economic Sciences*, 3(60), 21–27. (in Ukrainian)
18. The Five Capitals – a framework for sustainability / Forum for the Future. Available at: <https://www.forumforthefuture.org/the-five-capitals>
19. Lysak, V. Yu. (2014) Aktualni pytannia shchodo formuvannia aktyviv liudskoho kapitalu [Current issues regarding the formation of human capital assets]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, 9(2), 47–51. (in Ukrainian)
20. Nikolaichuk, M. V. (2011) Mobilnist liudskoho kapitalu u systemi holovnykh chynnykiv formuvannia hlobalnykh konkurentnykh vidnosyn [Mobility of human capital in the system of the main factors of formation of global competitive relations]. *Socio-economic and ethnocultural consequences of migration for Ukraine: coll. materials of sciences. conf. Kyiv: NISS*, 83–93. (in Ukrainian)
21. Vplyv mihratsii na molod Ukrainy [The migration impact on the youth of Ukraine] / Google-questionnaire. Available at: <https://forms.gle/SAaxD4WZ1oZqTgMv8> (in Ukrainian)